

הבית

לא הייתי מגדיר את הורי כ"אינטלקטואליים" אך בהחלט היו תרבותיים ומתקדמים בדעותיהם. את החינוך העיקרי, אחרי עידן המטפלות, קבלתי למעשה רק מאמא. היא ניהלה את הבית ואת כולנו באהבה אבל ביד חזקה למדי. היא קבעה איך עלי לקרוא להם, להורים - כעין "אבא'לה" ו"אמא'לה" וזאת גם כאשר הייתי כבר נער בן טיפ-ש-עשרה והדבר היה נראה לי מגוחך במקצת. היא גם עמדה על כך שבתום כל ארוחת צהרים אגש בנפרד אליה ולאבא להודות להם, לאמא בנשיקה ביד, לאבא בנשיקה במצח - בעצם בקרחת.

אחרי ארוחת ערב, שאכלתי לבדי, כי אבא היה עוד בעבודה, נהגתי לקחת ממתק ממזנון שבחדר האוכל. למרות שכך היה כל יום, הייתי צריך לבקש קודם רשות מאמא, שנהגה להיות בחדר בזמן שאכלתי. כל זאת נראה היום נורא מגוחך, אבל כך חונכתי.

אמא לא עבדה - אמנם מסיפורים ידוע לי שלמדה בסמינר למורים, אך לא ניצלה את השכלתה לעולם. היא ידעה לבשל היטב - כפי שנוכחנו בשנות המלחמה, אך בימים כתיקונם לא בישלה ורק הדריכה בבישול את העוזרות-משרתות. היו אלה בדרך כלל פולניות כפריות צעירות שהתחלפו אצלנו לעתים קרובות, אך רובן עזבו

אותנו כטבחיות מעולות.

היה לה גם כשרון מיוחד - בתור שעשוע נהגה לדבר במילים הפוכות - משפטים שלמים של מילים מסוף להתחלה, וזאת בקלות ובמהירות רבה. בשום אופן לא הבנתי איך היא הצליחה לעשות זאת.

בשעות לפני הצהרים אמא נהגה לצאת לבית קפה למפגש עם חברותיה, אחר הצהרים בילתה שעות בשיחות טלפון עם אחותה טוניה, שאותה כבר פגשה באותו היום בבית הקפה.

אבא יצא למשרדו בסביבות שעה 9 ואם במקרה היה לי באותו יום שעור חופשי בבוקר, יכולתי ללוותו לעבודה. הוא חזר הביתה לארוחת צהרים משותפת ושב למשרד עד שעה 9 בערב. בצהריים, בדרך הביתה אבא נהג לקנות עיתון יומי. לפני הגשת ארוחת עיין בו קצת, ואחר כך שם אותו על הכסא, התיישב עליו וכך סעד. בזמן הארוחה סיפר לנו על אירועים שונים מהעבודה. אחרי הארוחה נהג לקחת את העיתון לחדר השינה, לקרוא עוד מעט ואז נרדם. בדרך כלל אמא שלחה אותי להעיר אותו אחרי חצי השעה. רק כשקם והלך שוב לעבודה זכיתי בעיתון. לא ענינו אותי המאמרים וידיעות הפוליטיקה ועברתי מיד לעמודים האחוריים, שם פורסמו בהרחבה מעשים פליליים, גניבות, רציחות, וידיעות משעשעות אחרות.

לעתים התמהמה לחזור בערב ואז אמא שלחה אותי לקרוא לו הביתה. משרדו של אבא היה במרחק של כעשר דקות הליכה. תמיד כשפתחתי את דלת המשרד, שמעתי את אבא המדבר בקול רם, כאילו ברוגז. הוא היה רגזן בעבודה, אך הפקידים שעבדו אצלו היו רגילים לכך ולא התרשמו במיוחד.

ביתנו לא היה ציוני - להפך - הוריי היו פטריוטים

פולנים וכך גם חונכתי. כפי שהזכרתי כבר, שאיפתו של אבא לחקלאות נבע בעיקר ממניעים חברתיים. הוא אמנם היה בורגני טוב ואיש עסקים מצליח, אבל השקפת עולם שלו הובילה לכוון שונה.

אחד מחבריו הטובים של אבא היה עורך הדין אפולינרי (פולק) הרטגלס, פעיל חשוב בתנועת ציונים כלליים בפולין ואף חבר בסיים - בית המחוקקים הפולני - מטעם הקהילה היהודית. הוא ביקר בארץ בראשית שנות ה-30 ובילה ימים אחדים בקיבוץ אושה. זה היה עוד כאשר בקיבוצים נהוגה הייתה קומונה א'. אבא התלהב מאד מהסיפורים של פולק הרטגלס ודיבר בהערצה על אותם האנשים שאין להם אפילו זוג מכנסיים פרטי.

השאיפות של אבא באו לביטוי בתקופת המלחמה. בראשית היותנו בגטו הוא היה בין יוזמי ופעילי הקמת חברה טופורול (חברה לקידום חקלאות אצל יהודים). בתקופת גירושים, כשעברנו לגטו קטן של טֶבְנֶס, אבא עבד בבית מלאכה של חייטים, ותמיד סיפר בבית כמה שהוא נהנה להשחיל חוט במחט וללמוד תפירה ביד.

מדי מוצאי שבת (יום א' היה יום מנוחה בפולין) יצאו הוריי לבילוי - בדרך כלל לתיאטרון או קברט, לעתים רחוקות יותר לקולנוע. הייתה להם חברה די קבועה, יהודים מתבוללים כמוהם, אך דווקא מקורבים לחוגים ציוניים ואף פעילים בהם. היו ביניהם בעיקר אנשי ציונים כלליים, גרינבאום, הרטגלס, קרנר ועוד - אחדים מהם הצליחו עוד לעלות ארצה לפני ובזמן המלחמה, ואף פעלו במוסדות המדינה בראשיתה.

אמנם אבא קנה את השקל המסורתי ואף הצביע להסתדרות הציונית, אך לא ממניעים ציוניים. הלכתי איתו

פעם לקלפי והתרשמתי בעיקר מהחרדים שבועדת הקלפי, שהיו כה רחוקים מהמוכר בסביבה שלנו. כששאלתי את אבא הוא הסביר שהוא מצביע מתוך נימוס עבור אנשים איתם הוא נמצא בקשרים חברתיים.

הושפעתי מאד מדעות של אבא. יתכן מאד שהם שהביאו אותי לקיבוץ, לעבודה פיזית ולעיסוק בחקלאות וכל הקשור בכך. בסך הכל בשנות לימודי התיכונים חשבתי ללכת לכוון אחר לגמרי - דווקא לאותם הנושאים בהם בחרתי רק בהיותי בשנות ה-40 לחיי - ההנדסה.

מדי שנה הורי נסעו לחו"ל, ואנחנו - הָלָה אחותי ואני נשארנו לבד. האם אמנם לבד? - לא זכור לי איך הסתדרו הדברים, אך יתכן שבתקופת העדרם גרה איתנו קרובה כלשהי - וכמובן המשרתת.

פעמיים נסענו עם ההורים לטיול כזה של שבועיים או יותר, פעם לצ'כיה - לעיר מרפא מריאנבד (Marienbad), פעם שניה לאיטליה, לעיר קיט אבאציה (Abbazia), שבחוף הים האדריאטי - היום בקרואטיה. רק זכרונות בודדים נשארו לי מטיוולים אלה. במריאנבד הוכרתי לשתות כל יום את מי המרפא המקומיים, מין גועל נפש מלוח ומסריח, ששותים מכוסות צבעוניים דרך צינוריות זכוכית (אולי לא היו אז קשיות שתייה).

באבאציה למדתי לשחות בים. הייתי אז אולי בן 6 או 7. חוברתי ברמתה וחבל לקצה מוט ארוך שבידי המדריך, והוא לימד אותי בגרמנית את תנועות השחייה Ein-zwei-drei. אחרי השיעור שכבתי בחול ולפני חזרה לבית מלון רציתי לשטוף את החול מגופי. ואז מעדתי ונפלתי כולי למים. אמנם המתרחצים מסביב עזרו לי מיד לקום, אך השהיה מתחת פני המים הבהילה אותי

"פה-זהב". האם זה הצביע על משהו מתכונתיי המאוחרות יותר? בכל אופן אבא לא ויתר ובתעודת לידה שלי נרשם בנוסף ליאן גם שם אנדז'יי, למרות שלעולם לא השתמשו בשם זה.

בתום הלימודים התיכוניים יצאה אחותי הלה ללמוד כימיה באוניברסיטה. פולין הייתה, ועד כמה שידוע לי גם נשארה היום, ארץ אנטישמית מאוד. אנטישמיות פולנית היא עממית ולא קשורה כלל למדיניות רשמית של מוסדות השלטון. בסוף שנות ה-30, עם עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה, עלתה גם בפולין לשלטון מפלגה ימינית קיצונית, והאנטישמיות התגברה בעקבות זאת. היא חדרה גם למוסדות השכלה גבוהה אחדים. באוניברסיטת וארשה הוחלט להקציב לסטודנטים היהודיים מקומות ישיבה מיוחדים בעולמות הלימוד. היהודים התקוממו ולא היו מוכנים לשבת במקומות מיוחדים אלה, ולכן החליטו ללמוד בעמידה. יתכן ועקב המצב הזה אחותי, וגם סטודנטים יהודים אחרים, חיפשו מוסד לימודי שבו לא הייתה הפרדה של מקומות הישיבה. אחותי התקבלה ל"מכללה חופשית", מוסד לימודי קטן יחסית, אך מכובד מבחינה מדעית. רבים מסגל המכללה היו יהודים, אבל הפרדה בין יהודים ופולנים, לפחות חברתית, הייתה גם בה.

כאן נוצרה בעיה, גם היא קשורה עם האווירה השוררת במשפחתנו. סטודנטים במוסדות ההשכלה הגבוהה היו מאורגנים בשתי אגודות נפרדות, אחת של הפולנים, שניה של היהודים. עם הרשמה למכללה היה צריך להכריז על לאומיות של הסטודנט. מי שהכריז על לאומיות פולנית, מסי האגודה שלו עברו אוטומטית

מאוד. בזה גמרתי עם הים ועם שעורי שחיה. רק אחרי מספר שנים, בגיל 10 או 11 למדתי שוב לשחות.

אחותי הלה הייתה מבוגרת ממני ב-7 שנים. מובן שבתחילה הייתי עבודה ילד קטן, שאין עניין בו. כשגדלתי לא נוצרו ביננו קשרים מיוחדים - אולי להפך, היינו בעימות מתמיד כשהיינו בבית ורק כאשר אחד מאתנו התרחק מהבית התחלנו להתכתב בינינו בהרחבה.

אחותי גם אחראית לשמי הפרטי - וזה גם המקרה המתאר מצוין את רמת ההתבוללות של משפחתנו. להורי לא היה שם מוכן עבורי וכשנולדתי התחיל הויכוח על השם שלי. אמא רצתה לקרוא לי סֵטְפֵן, אבא דבק בשם אָנְדֵז'יי, (רצה לקראו לי כך כי מצא חן בעיניו שם החיבה "ינדֵרֵק" הנגזר מכך).

הלה - אחותי

אבל אז אחותי בת השבע החליטה: "הוא נולד ב-27 לינואר שזה יום של יאן הקדוש (בלוח פולני לכל קדוש נוצרי מוקדש יום בשנה), צריך לקרוא לו יאן", וכך היה. אם לא די בכך - לאותו יאן הקדוש היה גם כינוי

לאגודה הפולנית. ההורים דרשו שאחותי הלה תרשם כפולניה, כי כך הם הרגישו את עצמם. אחותי, אשר בינתיים קשרה יחסים עם הסטודנטים היהודים במכללה, דרשה להירשם כיהודיה, וזאת בכדי שמיסיה יגיעו לאגודה היהודית. על כך התנהל ויכוח בין אחותי להורי. אינני יודע איך נגמר הדבר, אך הוא מדגיש את הבעייתיות של חיינו בפולין.

באותם הימים התחום המדעי הקרוי היום הפיזיקה הגרעינית היה בחיתוליו ונלמד בפקולטה לכימיה. הלה התחילה להתעניין בנושא זה ואחרי קבלת התואר הראשון עברה ללימודי תואר שני בתחום זה. המנחה שלה היה ד"ר יוסף רוטבלט, לאחרונה חתן פרס נובל. הוא וראש הפקולטה פרופ' וורטנשטיין, אז המדען הפולני העיקרי בתחום הגרעין, היו בין באי ביתנו. הדבר הרשים אותי מאד והתחלתי - אז נער בן 14-15, לקרוא ספרים תיאורטיים בתחום מדע הגרעין, בלי להבין הרבה מהנאמר בהם, אבל את עבודת התואר השני של אחותי - חקר הקרינה הקוסמית, הדפסתי בעצמי במכונת כתיבה. אחותי חייה ביחד עם ההורים ואיתי בגטו וארשה, שם הכירה את בעלה, שלשמחתו הרבה של אבא היה אגרונום במקצועו. יחד איתו הייתה פעילה בארגון טופורול, שם ארגנו שניהם קורסים ונתנו הרצאות. בגטו הם גרו בדירה לא רחוקה מאתנו, אך עם תחילת הגירושים עברו לאזור הגטו הגדול ושם עבדו שניהם כפקידים, ב-Umschlagplatz, תחנת המשלוח למחנות הידועה לשמצה. במשך הזמן ניתק הקשר בנו ולא ידוע לי על גורלה.